

8. Baltasiu R, Bulumac O. Istoria socială - actualitate și problematică. București: Editura Universității din București, 2017. 312p. ISBN: 978-606-16-0862-1.
9. Зидер Р. Что такое социальная история? Разрывы и преемственность в освоении социального. 1993. [Accesat 25.08.2025, 14:30] Disponibil: https://www.hse.ru/data/108/314/1234/1_4_2Sied.pdf.

Арсен Зінченко

ЦЕРКВА РІЗДВА БОГОРОДИЦІ У ТРОЦІ: ЇЇ БУДІВНИЦТВО ТА ПОПРАВА В 1830-ТІ РОКИ

Анотація. Подано характеристику церкви Різдва Богородиці у с. Троці як пам'ятки українського церковного будівництва й охарактеризовано обставини її занепаду і поправи у 1831 – 1837 рр.

Ключові слова: українське храмове будівництво, іконостас, акт візитації, духовне правління, духовна консисторія, благочинний, митрополит.

Arsen Zinchenko

THE CHURCH OF THE NATIVITY OF THE VIRGIN MARY IN TROSCHA: ITS CONSTRUCTION AND RESTORATION IN THE 1830S

Abstract: This article provides a description of the Church of the Nativity of the Virgin Mary in the village of Troshcha as a monument of Ukrainian church architecture and characterizes the circumstances of its decline and restoration in 1831–1837.

Keywords: Ukrainian church construction, iconostasis, act of visitation, spiritual government, spiritual consistory, dean, metropolitan.

Генеральна візита трощанської Церкви на честь Різдва Найсвятішої Матері 1791 р. не зазначає щодо неї чогось особливого. «Церква з тесаного дубового дерева навпіл різаного, розміряна на три звичні поділи, верхи і копули, прикрашена залізними хрестами, ґонтом і дошками до підвалин покрита, обшальована». Вона стояла посеред села на рівному місці на захід від ставу. Закладена 1757 року, як свідчить надпис, залишений на одвірках, після розібрання старої, перед якою, за свідченням старшого віку сільських мешканців, іншої Церкви в Троці не було. По закінченні будівництва і внутрішнього опорядження, у 1766 р. її освятив о. Корнеліюш Шпановський, на той час кальницький декан, разом із зібраним до тієї події клиром [2, арк. 136].

Хоча візитатор не виділяє в описі ніяких приметних рис тієї церкви, однак при цьому зазначає, що в ній було 15 вікон («вікон

чистого скла тафельками насаджених»), така їх кількість вказує на те, що ця будова виходила з розряду звичних для Брацлавщини середньостатистичних церков, які мали здебільшого в кращому разі близько десятка вікон. Отже, це була чимала за розмірами церква.

Привертає увагу й добре облаштований різьблений іконостас гарної сницарської роботи з добрим іконописом: «*Деїсус при Царських і двох бічних дверях сницарської роботи на три яруси розмірний марципаново, окрім трьох намісних і Господа Спасителя над Образами, фангультової роботи**, весь, як належить, змальований, перед яким Вівтарчик на Престолі так само виставлений сницарською рукою, з Образом Найсвятішої Матері...» [2, арк. 136].

Тим часом добротний малюнок фасаду креслення і плану цієї церкви, виконаний для її поправки священником Антонієм Більчевським у лютому 1833 р., підтверджують припущення щодо її зовнішнього вигляду, окреслені актом візитації 1791 року. Якщо з малюнка 1833 р. взяти за орієнтир висоту вхідних дверей на оберненій до глядача південній стороні нави і подібних до них дверей із західного входу 1, 8 м, то виходячи з цього загальна довжина споруди становила 12 таких розмірів, тобто 21, 6 м (бабинець – 6,3 м, нава – 9 м, вівтар – 7,2 м). Висота в середній частині становила понад 25 м. Її будівничий чудово й гармонійно зважив її пропорції: споруда водночас сприймається як стабільно поставлена і водночас має виразну динаміку завдяки співвідношенню розміру основи і висоти (25:21,2=1, 18), через те, що висота все ж переважає основу, візуально споруда не грузне, не приземлюється, а усіма своїми формами стремить угору. Це спрямування підсилюється тим, що цокольні яруси середнього верха церкви помітно вивисшуються над бічними, як і його барабан та заломі.

Враження гармонійности будови, її просторової ошатности додають криволінійні поверхні її заломів і бань та властиві для українського храмового будівництва делікатні витягнуті вгору маківки. Важливою деталлю у цьому майстерному доборі поверхонь і форм будівельних елементів є тактовний вибір розмірів віконних прорізів. Можна з певністю стверджувати, що церква Різдва Богородиці в Трощі на Липовеччині була однією з найкращих споруд дерев'яного храмового будівництва Східного Поділля.

На жаль, попри зазначену вишуканість архітектурних форм цієї церкви, її будівельний матеріал, попри те, що це був дуб, був вразливим до природних факторів, насамперед до волого, яку несуть дощі, сніги і вітри. Особливо ж це стосувалося тих церков, які мали ґонтове покриття. Ці прикрі для церковної споруди і парафіян обставини спостерігаємо за листуванням 1833 – 1837 р., яке вели парафіяни церкви Різдва Богородиці, підтримувані Липовецьким духовним правлінням з канцелярією Київського митрополита.

* Фангультова робота (від німецького *Feingold*, буквально: *гарне, добре золото*) – вказує на покриття поверхні тоненькою золотом або під золото фольгою.

Листування прикетне тим, що в ньому відбилися не тільки обставини, пов'язані з суто церковними справами, але характерні моменти функціонування російського державного механізму, частиною якого була Російська синодально-православна церква, а також особливості соціально-політичних відносин на Правобережній Україні в першій половині XIX ст.

Справа фактично започаткувалася на зібранні благочинних священників Липовецького повіту, на якому з'ясувалося, що на першу половину 1831 р. «у всіх Церквах ризниці в належній чистоті і охайності, як і самі Церкви у міцності стоять, крім села Трощі Різдво-Богородичної Церкви». За рапортом Липовецькому духовному правлінню виконувача обов'язків благочинного в цій частині повіту священника Георгія Бордичевського, при огляді цього липня 26 дня після смерті парафіяльного священника Василя Кисілевича, він зауважив, що церква перебуває «в досить жалюгідному стані, бо через не покриття даху, на якому ґонт і ґзимси зовсім уже згнили, під час невеликого дощу, але навіть найменшого, велике протікання відбувається, так що печі і ризниці церковні, які є малій кількості церковних наявні, через гнилість від протікання псуються і священнодіяти в ній неможливо, бо галки, які звили собі гнізда вгорі, загроженому уже самим падінням куполом своїм під час священнослужіння чинять перешкоду». І далі: «коли великі дощі бувають, то в Церкві від сильного протікання багато буває води, так, що наявну в ній підлогу піднімає, від чого сама її основа може швидко зруйнуватися, якщо не буде вжито заходів» [1, арк. 1 – 1 зв.].

Про такий печальний стан церкви Різдва Богородиці Липовецьке духовне правління доповіло 16 вересня 1831 р. у Київську духовну консисторію, не лише в порядку загального інформування, але й тому, що за чинним порядком, на кожне полагодження церковних будівель треба було одержати дозвіл з митрополичої Консисторії після особистої санкції владики. Розглянувши справу, Консисторія видала припис парафіянам с. Трощі «щоб вони доклали ретельного старання свого до негайної поправки своєї парафіяльної Різдва-Богородичної Церкви, яка перебуває у великій підупалості (*въ великой обветшалости находится*), якщо ж зробити це вважають себе нездатними, в такому разі взяти відповідь на папері, до якої вони через близькість і зручність парафії бажають бути приписаними». Тобто в разі неспроможности парафіян поправити їхню церкву, її функціонування припинялося, а парафіяни приписувалися до котроїсь із сусідніх парафій.

Благочинного священника Георгія Бордичевського було зобов'язано довести зміст цього припису Київської духовної консисторії до відома трощанських парафіян. Він звернувся до двох тамтешніх поміщицьких Економій (село Троща було у власності двох дідичів), щоб ті допомогли зібрати селян до церкви для вислухання ухвали Консисторії. Проте Економії поставилися байдуже до цього прохання благочинного. Ця байдужість пояснюється не якимись

особистим ставленням трощанських дідичів, а загальною позицією польських власників, які ставилися вкрай вороже до справ православних парафій і церков, які діяли у підвладних їм селах. Якщо їхні батьки і діди (чи попередні польські власники маєтків) виступали в ролі коляторів розташованих там унійних церков і в багатьох випадках опікувалися їхнім будівництвом, допомагали в опорядженні церков, то після впровадження російського православ'я дідичі ставилися до нього як чужої релігійної формації, ворожої польській справі. Таке ставлення було, зокрема, підтверджене в ході засягової ревізії церков сусідньої Подільської губернії, проведеної саме в 1831 р. за указом Синоду імперської Церкви професором Київської духовної академії Йоаном Скворцовим. Оглянувши більшість парафій краю, він відзначив у звітах, що «поміщики католики змушують селян працювати у святкові дні. Православні навіть не мають часу належно виконувати християнський обов'язок під час великого посту. Зазвичай селянин використовує для цього один день, з вечора сповідається, на ранок причащається Св. Тайн і знову поспішає до робіт» [4, с. 1037]. Із цього крайньої соціальної безправності селян випливала також їхня крайня убогість і відсутність ресурсів для підтримання православних церков у їхніх парафіях. Картина була загальною для всієї Правобережної України.

Тому, коли благочинний після Богослужіння, на яке зібралось менше 30 трощанських парафіян, став наполягати від імені митрополичої Консисторії на «проявленні старанности в поалагодженні Церкви», ті «одностайно сказали, що вони самі її поправити без допомоги поміщиків зробити через свою бідність не в змозі за своїм станом» [1, арк. 8зв.]. Тим самим селяни вказували на відповідальність місцевих дідичів, як власників маєтків, а разом з тим і осередків місцевої владної адміністрації за стан церкви, попри те, що самі поміщики належали до римо-католицького віровизнання. Зважаючи на це, благочинний проявив активність і звернувся до реального носія повітових владних функцій – Повітового земського суду, щоб той «благоволив на підставі Іменного Височайшого указу вчинити на ту поправу тамтешнім власникам пропозицію (*приглашение*)». В апараті суду добре знали логіку царського указу, яким спонукав місцевих маєтковласників до підтримки у справному стані місцевих православних церковних будівель [3, с. 140 – 149]. Тому «член того Суду їздив в село Трощу і вчинив пропозицію (учинилъ приглашение)». Однак реакція дідичів на це наполягання була різною. Один з власників, поміщик Адам Запольський, виявив готовність сприяти у придбанні ґонту для покриття церкви: «оголосив, що, коли це правління вирядить у Полісся, він із задоволенням згоден послати свої підводи і своїм коштом купити ґонту на всю покрівлю» [там само]. Натомість ставлення власниці другої частини села, поміщиці Севериної Запольської, зафіксовані як ухильні, спочатку вона заявила, що «на допомогу поправи Церкви дала квит на ліс

благочинному Бордичевському, а більше ніякої підмоги через нестачі свої зробити не може».

Це заперечив благочинний Бордичевський: ніякого квита (документа на вирубання лісу) від цієї поміщиці він не одержував. Натомість повідомив, що «бувши і в тих поміщиків, чув, як поміщиця Северинова Запольська казала, що вона квит на поправу Церкви нібито дала ще вмерлому священникові Василієві Кисилевичу, де той квит подівся і чи вивезено за ним з лісу дерево, чи ні, ніхто про це не знає». В Липовецькому духовному правлінні знали загальне ставлення більшості польських маєтковласників до поправки православних церков. При цьому правління посиалося, зокрема на донесення благочинного 7-ї Монастирської частини повіту, який повідомляв, що дідичі «Терлиці, Халаїдового, Тарнави, Дібрівки, Шабастівки, Половинчика, містечка Монастирищ на пропозицію *(по приглашенію)* його зовсім відмовилися, парафіяни ж через їхню бідність самі по собі необхідної поправки, як належить, зробити не можуть». Липовецьке повітове духовне правління зазначало, що Київська духовна консисторія мала б знайти важелі до спонуки дідичів до поправки Трощанської церкви і це було б прикладом також «иншим Липовецького повіту поміщикам до поправки православних Церков у їхніх володіннях» [1, арк. 9].

Благочинний цієї частини повіту і загалом Липовецьке духовне правління мало більше зацікавлення до поправки Трощанської церкви, бо в разі закриття цієї парафії вони втрачали частину своїх владних прерогатив і певні зискові можливості при її функціюванні. Далекій київській митрополичій канцелярії до цього було байдуже й тому вона діяла за іншою, формальною, чиновницькою логікою. Тому Консисторія указом 20 жовтня минулого 1832 р. (понад рік після заведення справи) знову вимагала від повітового духовного правління довести до трощанських парафіян вимогу з вибором «про підтвердження трощанським парафіянам щодо поправки їхньої підупалої *(обветшавшей)* Церкви, і коли посилатимуться на неспроможність, про вимогу від них відповіді, до якої парафії вони бажають бути причисленими». Коли ж благочинний 29 січня вже 1833 р. таки поїхав у Трощу, то натрапив цього разу на рішучість парафіян узятися за поправу церкви «усі одноголосно заявили, що вони зроблять складчину, і до поправки своєї підупалої *(обветшалой)* Церкви докладуть старань щодо цього предмету», при тому ж благочинному «склали реєстр з показанням в ньому, хто що жертвує» [1, арк. 9].

Здавалося, усе мало б нарешті зрушити з місця. Тим часом у журналі засідань Київської духовної консисторії, і то, вже аж за 23 серпня 1837 р. зафіксовано повторний виклад давно відомих обставин «о ветхости в селі Трощі Різдно-Богородичної Церкви, в якій від гнилости покрівлі під час дощу буває велике протікання» і те, що «ризниця, яка складається з малої кількості начиння, псується, та й священнодіяти в тій Церкві зовсім неможливо, бо галки, звивши гніздо

на верху, який загрожує вже швидким падінням, криком своїм під час священнослужіння заважають». Але цього разу проявилися додаткові обставини. Попри те, що роками Трощанську церкву Різдва Богородиці заливали дощі і засипали сніги, додаткове її обслідування благочинним засвідчило, що вона все це витримала і була ще досить міцною спорудою: «Нині нарешті від Липовецького духовного правління одержано рапорт, що Трощанська Церква після обслідування місцевим благочинним виявилася, хоча й такою, що потребує поправи в покритті копул, проте в самій своїй будівлі досить міцна і ніякою небезпекою не загрожує» [1, арк. 51 зв.].

Виявилось, що перепорою для початку поправки церкви стала сама митрополічна канцелярія, яка діяла за стандартною в таких випадках послідовністю. Парафіяни в кожному разі при потребі полатити церкву були зобов'язані звертатися до свого повітового духовного правління з проханням про дозвіл на таку поправу, а те писало прохання про такий дозвіл до київського митрополита. Той давав доручення підготувати «справку», в якій, окрім стану церкви, замальовки її плану й фасаду, відомостей про духовенство, кількість церковної землі вимагалася ще й довідка про склад церковних книг. У разі ж відсутності якихось книг, митрополит і його канцелярія вимагали спочатку купити такі книги, а вже потім вони давали дозвіл. Митрополит був безпосередньо зацікавлений у прибутках Києво-Печерської друкарні як архімандрит Києво-Печерського монастиря і тому йому належала певна доля від її прибутків. Про це, як правило, у дослідженнях про видавничу діяльність Лаври і описах персоналії її архімандритів (ними й були київські православні митрополити) не пишеться.

Це добре проглядається при уважному прочитанні цитованого тут листування про поправу Трощанської Церкви. На підставі перевіреного благочинним реєстру книг, наявних у Трощанській церкві Різдва Богородиці, і рапорта Липовецького духовного правління Київська духовна консисторія подала митрополитові підсумкову довідку для резолюції митрополитові Євгенієві Болховитинову, з якої було видно, що «в числі книг не показано за реєстром Місячних міней, Церковного уставу, Повсякденних повчань і Панахидника про воїнів». На цій формальній підставі сановний ієрарх Російської православної церкви наклав 10 січня 1834 р. резолюцію: «Когда купятъ недостающіе книги, тогда дозволить» [1, арк. 50 зв.]. «Священному Архімандритові Києво-Печерської Лаври», який був у долі прибутків Лаврської друкарні, вже наші часи так хваленому за опікування церковним пам'ятками, було байдуже до того, що в якійсь там далекій Трощі роками гине яскрава пам'ятка дерев'яної української церковної архітектури і що її парафіяни фактично не мають доступу до молитви в ній. Липовецьке духовне правління рапортом донесло, що «трощанські парафіяни через бідність свою і гноблення поміщиці Запольської купити книги швидко не в змозі і просять на два роки відстрочки». (В подібних обставинах парафіяни Воскресенської церкви

села Бондурів Липовецького повіту купили в травні 1835 р. в книжній лавці Києво-Печерського монастиря Церковний Устав за 24 руб. та в типографії Місячні Мінеї в шести книгах в простому обрізі за 120 рублів асигнаціями, що для убогих селян становило чималу суму). Повітове духовне правління, виходячи з тогочасних обставин зробило рішучий крок: «Про це повідомлено в Київське губернське правління, щоб благоволило заборонити через кого слід поміщиці Запольській гнобити троцьанських селян і разом з тим запропонувати їй про поправу Церкви» [1, арк. 51].

Слід врахувати, що царський уряд після польського повстання 1831 р. посилив тиск на польське дворянство Правобережної України та вживав заходів щодо посилення позицій «господствующей и первенствующей» Російської синодально-православної церкви. Цей тиск і спонукав поміщицю Запольську узяти участь у витратах на поправу церкви Різдва Богородиці, бо, як з'ясувалося, «після пропозиції благочинного поміщика села Трощі Запольська на викуп книг внесла від себе 90 руб., а решту парафіянами доповнені і за викупом таких книг нарочито виряджено церковного старосту, якому і білет з Правління виданий 28 минулого квітня, а тому питає дозволу на поправу тієї Церкви, на що й матеріал приготовано». Зрештою, оскільки після запевнення духовного правління Троцьанська Різдво-Богородична Церква «будовою ще міцна, а потребує тільки поправи в покритті куполів і покладенні підлоги,» то Консисторія ухвалила «дозволити зробити таку поправу, з тим, щоб були викуплені недостатні книги, якщо їх ще не викуплено. Про що Липовецькому Д. правлінню послати указ і звеліти приписати місцевому благочинному спостерігати, щоб та поправа була зроблена негайно і для допомоги запрошувати поміщицю» [там само].

Подальші обставини поправи і функціонування Троцьанської церкви Різдва Богородиці потребують подальшого дослідження. Тим часом, відомий краєзнавчий опис населених пунктів Київської губернії в короткому нарисі про Трощу лаконічно повідомляє: «Церква Богородична, дерев'яна, 7-го класу, землі має 51 десятину, побудована 1752 р.» [4, с. 309], тобто на початку 1860-х вона ще діяла як парафіяльна.

Троцьанська церква Різдва Богородиці, судячи з її опису та обставин її функціонування і збереженими до нашого часу малюнками й планом, була яскравою пам'яткою дерев'яної церковної архітектури Східного Поділля, спорудженої в середині XVIII ст. Хоча її збудовано з дубового дерева, але час брав своє і покрівля церкви стала руйнуватися. Приневолені польськими дідами парафіяни не мали змоги належно її доглядати, і її гонтове покриття під впливом природних стихій з часом занепало до такого ступеню, що на початку 1830-х навіть постало питання про закриття троцьанської парафії. Київська митрополича консисторія, яка давала дозвіл на ремонт церковних будівель, з формальних причин зволікала з цим аж до 1837 р., все ж Липовецькому духовному правлінню вдалося

мобілізувати кошти дідичів села Трощі та парафіян до поправи цієї цінної пам'ятки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. ЦДІАУК, Ф. 127, оп. 299, спр. 69. Справа за рапортом Липовецького духовного правління, що Липовецького повіту села Трощі церква Різдва Богородиці стоїть у досить жалюгідному стані.
2. Державний архів Житомирської області, ф. 178, оп. 53, спр. 61. Візитації церков Прилуцького деканату (уніати)
3. О построении, перестройке и починке церквей. Высочайше утвержденный доклад Синода. № 1804. 11 февраля 1828 г. // Полное собрание законов Российской Империи повелением государя императора Николая Павловича составленное. Собрание второе. – Том III. 1828. – СПб., 1830. С. 140 – 143.
4. *Похилевич Лавертий*. Сказания о населенных местностях Киевской губернии или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся. К.: В тип. Киево-Печер. лавры. [2], V, 763 с.
5. О ревизии протоиереем Иоанном Скворцовым Подольской епархии в 1831 г. // Прибавление к Подольским Епархиальным ведомостям, 1890, № 38, с. 1028 і далі.

Додаток

